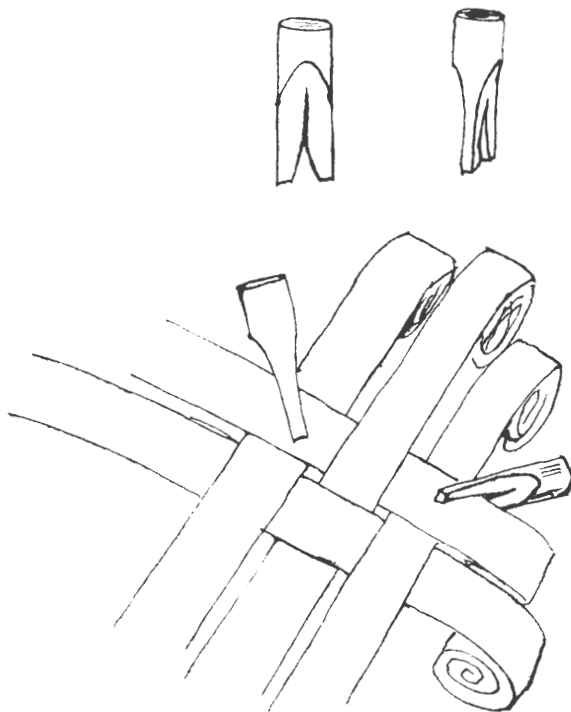

Koira pihdin nimenä

Tutkimuksessaan »Fi. *koirio* — schw. *rack* usw. — frz. *roquet*» (SUST 67 s. 420—428) KUSTAA VILKUNA on typologisesti selviteltyt eräiden »koira»-aiheisten esineiden nimien historiaa. Hän on osoittanut suomen *koirio*-nuottatermille sekä muille, erityisesti 'hakaa, koukkua' merkitseville *koira*-termeille vastineita monista Euroopan kielistä, jopa arabistakin. Vilkunan kirjoituksesta, joka avaa laajoja näkymiä tämänkaltaisen tekniikan termistön tutkimukselle, olen saanut aiheen esitellä *koira*-sanan ja sen johdosten käyttöä suomen murteissa pihdin nimityksenä, erityisesti virsun- ja kontintekijän terminä¹. *Koira*-sanan kuvalliseen käyttöön hapaankudonnassa ja tuohitöissä tarvittavan palikan nimityksenä on kiinnittänyt huomiota myös VEIKKO RUOPPILA (Kotieläinten nimitykset suomen murteissa II s. 94).

Nykysuomen sanakirjassa on maininta *koiran* erikoiskäytöstä: *koira* (2. b.) etup. eräänlainen haarukkamainen pihti, koirasin; tuohitöiden tekijä käyttää apunaan koiria. — Seuraavassa esitettävät murre tiedot ovat Sanakirjasäätiön kokoelmista. U. Järveläinen kertoo Loimaalta v. 1932: »Kun sitten valmistettiin näitä tuohitöitä, tarvittiin siinä kolme koiraa. Koirat muistuttivat meidän pyykkipoikia, mutta ne oli tehty siten, että katajaisen pulkan päähän oli tehty rako, joka piti tanot kiinni toisissaan niin kauan, että päästiin kutomisen kanssa edelleen.» Tällaisista *koira*-nimisistä virsun- ja kontintekijän apuvälineistä on tietoja laajalti sekä Länsi- että Itä-Suomesta. — *Koirra* = pidike, joka asetetaan kahden tuohinauhan ristikohtaan punontatöitä tehtäessä. »Tuahi likistettiin koirrav väliin.» Lop, Helena Kerman 1959 | »Tuohikaisten teossa tarvitaan yhtäaikaa kolme tai neljä koiraa.» Heino, V. Salminen 1953 | *Koira*: tämä nimitys on noin 10 cm:n pituisella puupalikalla, jossa on suikeaksi halaistu pää. Sitä käyttävät tuohikopan, kontin ja virsun tekijät. Vehk, E. Tykkä 1933 | »Tohvel laitettii koira kans kii jottei purkautunt.» Antr, Eira Jantunen 1958. | Kopan kudonnassa ja virsun käytetään toisesta päästä halaistuja puupalikoita, *koeria*. »Tieppäs hyvät koerat.» KanN, J. Ukkonen 1933 | »Haeppas keppiä että minä tien koiria.» Han, E. Jäppinen 1960 | Virsun eli kuten täällä sanotaan kopposen teossa tarvitaan koiria. Joutsa, Taimi Kuitunen 1933 | Muistelen eräiden vanhojen miesten käyttäneen *koira*-sanaa. »Juoksuta koiraa (esim. kontin teossa).» Pyhän, V. Klaavu 1928. — Toisesta päästä halkaistun tuohen- tai harvemmin pärcepidikkeen nimenä *koira* mainitaan tunnetun lisäksi seuraavissa pitäjissä: Lavi Mel Pori PunL HKyr Lempä Vilj Tam Orim Vla Joh Lappe Lemi Luu Muol SavT SuomN Säck

¹ Vrt. myös NILO VALONEN Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindenstreifen (Kansatiet. Ark. IX) s. 27—28.

Korpilahtelaisen tuohityöntekijän »koirasimet», joilla siisnat saadaan pysymään paikoillaan työn alkuvaiheessa (Piiroksen on lähettänyt Sanakirjasäätiön kokoelmiin Heikki Veijalainen v. 1960).

Vahv Hii Jää Kauk Kurk Pari Vuor KorS Hir Juv KanL Ker Mik Sul Kars Lau PerM. *Koiran* rinnalla esiintyy usein yhdyssana *virsu*koira (PyhUl Lavi Vilj Van Heino Sipp Vla Vehk Kive Lemi Luu Mieh Nui SavT SuomN Säkk Hii Jaak Joutse Kauk Pari PyhVl Räi Ruske Nmes Antt Jor KanN Lep Mik Piek Kars Kuhmoi Joutsa KorL KosP Töy Käl), joskus myös *tanokoira* (PunL Tyrvää HKyr Vam VesL) tai *koppiskoira* (*kopponen* 'virsu') (KanN Han). — Verkonkutoja on käytänyt etenkin Itä-Suomessa *koira*-nimistä puupalikkaa. Esimerkkejä: . . . verkon molemmissa laidoissa koirat, joista on se etu, ettei verkon laita pyri kutoessa käppyrään. SuomN, E. Kääriö 1928 | »Meä pani koira tuoho verko reunaa.» Taip, Toini Lyytikäinen 1937 | »Koiram panemme särveh viimizeh silmäh rippumah.» Salm, L. Kujala 1928 | Koiraa (pihti) käytetään syystä, ettei silmät rihman kiertymisen takia olisi ummessa, vaan että ne helposti sattuu vasemman käden etusormeen. KorS, H. Vornanen 1928 | Koira (koiras), joita on kaksi (verkon molemmissa laidoissa), ovat pyöreitä puukalikoita. Mik, I. Väisänen 1928 | Koirat on verkonkutojan reunalanگان nappulat. RauL, J. Kukkonen 1933 | Koira on n. 10 cm pitkä ja pari senttiä paksu halkaistu puupalikka, jollainen oli kudottaessa verkon kummassakin reunassa pitäen niitä suorina. Jyv, L. Väisänen 1935. — Verkonkutojan terminä *koira* (joskus

myös *verkonkoira*) on tunnettu lisäksi ainakin seuraavissa pitäjissä: Nak KanP Kym Vehk Koiv Lemi Muol Taip Vahv Jaak PyhVI VuoR Salm Kiih Hir KanN Puu Risna Kall. Länsi-Suomessa hapaankudontaan liittyvä *koira* näyttää olevan harvinaisempi kuin vastaava tuohiteknikan termi.

Koiran rinnalla käytetään tuohenpidikkeen nimenä johdoksia *koiras*, *koirasin*, *koirastin*, *koiranen*. *Koiraksesta* on eniten tietoja Hämeestä, Keski-Suomesta ja Etelä-Savosta. »Taniaisen tevossa tarvitaan kolmek koirrasta.» Oriv, S. Erkkilä 1924 | »Sittek kulmasta kahlem pualem nostettiin tano ristiij ja pantiin koirraksella, että se pysy kiinni.» Ruov (Virtaranta, Vanha kansa muistelee s. 328) | »Mitä sit vaa kutoo vaikka tuahikaisii, nii aina tarttee koiraksii.» Jaal, Aino Oksanen 1930 | »Nuoja koiraksii pittää panna näkkyö joka valmiihe paikkua pitelemmiä tuohsisnoi paikallua, jot ei työ purkuavu.» Räi, Räsänen 1960 | Kontin ja vakan tekijä käytti puupuristinta nimeltä *koiras*. Sul, O. Pätynen 1932. — Muita tietoja: Län Vilj HauV Juv KanL VirS Pihl Kars (Karstulassa myös *koiraspulikka*) SaaJ Keu KauJ (Kauhajoella myös *koiraspare*). — Hapaankudontaterminä käytetystä *koiraksesta* on tietoja etenkin Itä-Suomesta (Seis Suu Koiv Kauk VirS Siil VehS), jokunen tieto on myös Hämeestä (Län Heino) ja Keski-Suomesta (Kong Lau); »Koerras se on siinä verkon reonassa (puupalikka).» Kong, Helmi Helminen 1933.

Nykysuomen sanakirjassa *koirasin* = koira 2.b. Kontintekijän koirasimet. 'Tuohipihtiä' joskus myös 'pärenpidintä' merkitsevän *koirasimen* aluetta ovat lähinnä Ylä-Satakunta ja Keski-Suomi. — Eräskin ukko, jonka ainoa »rikkkaus» hävisi tulipalossa, valitti siitä näin: »Palo kolmet kontin koirasimet ja hyvä luinen tunkiainen». Ika, A. Kalliomäki 1932 | Koirasin oli kopan sivun pituinen pären palanen, jolla kopantekijä aukasi seuraavan pären tilan ja siten samalla painaen sen viimeksi pannun pären lähelle esti sen nousemasta. Karv, E. Saari 1956. Muita tietoja: Kih Mou Ruov Virr Kars SaaJ KorL Pihl Toiv Kurk Soi. — *Koiran* ja *koiraksen* tapaan myös *koirasin* tunnetaan verkonkutojan apuvälineen nimityksenä. *Koirasin*, luusta tai sarvesta tehty esine, joka verkkoa kudottaessa pannaan joka kerroksen viimeiseen silmukkaan, jotta kulma pysyisi suorana. HaaS, Aili Laanti 1935 | Koirasin on tavallisesti tehty luusta, joskus myöskin lyijystä, tinasta tai puusta. Suu, Laina Porkka 1913 | Entisaikoihin oli tapana kun toista haluttiin pilkata, asettaa hänen takin takapuolelleen tikku, jota sanottiin koirasimeksi. Hapaankutoja käytti myös koirasinta että kudos pysyi suorana. Äht, O. Savola 1933. — Erityisen suosittu *koirasin* on ollut verkonkudontaterminä itäisen Suomenlahden saarilla (HaaS Suu Tyt Lava Seis); siitä on tietoja myös läheiseltä mantereelta (Kym VirL Vehk Koiv) mutta laajemmaltikin Itä-Suomesta (Sor EnoK Sää VirS Maan). Läntisimmät tiedot ovat Hollolasta, Ruovedeltä ja Konginkankaalta. Verkonkudontaterminä *koirasin* on voittopuolisesti itäinen, tuohityöterminä taas läntinen.

Suppea-alainen tuohipihdin nimitys on *koirastin*. Esim.: Niitä puisia palikoita, joita käytetään virsun teossa, sanotaan *koirastimiksi*. Konn, T. Rytkönen 1933. — Muita tietoja tuohitöiden *koirastimista*: Ika KuoV Kong Pyl SaaJ Ään Mul Jyv Äht KauJ Perh; *virskuoirastimesta* on pari tietoa (Piek Lau). Vain Kuorevedellä ja Laukaassa

mainitaan *koirastinta* käytetyn hapaankudontaterminäkin. Levinneisyydeltään *koirastin* näyttää sopivan hyvin *koirasin*-sanana rinnakkaismuodoksi, jonka johdinaineksessa epäilemättä on muiden samantyyppisten esineennimien (esim. *kalvostin*, *korvastin*) vaikutusta.

Koirasesta 'tuohipihti' on tietoja: VehJ Heino Iit Pari PyhVI Rái Jäms Muura Sys; *koiranen* 'hapaanpaino': Län Kurk PyhVI RautJ (Rautjärvellä myös *näppi-koiranen*). Kaakkois-Hämeessä, missä *nen*-johtimiset deminutiivit yleensäkin ovat suosiossa, *koiranen* esiintyy joskus myös muissa yhteyksissä: Hollolassa on *koiraseksi* sanottu oksaa, joka pannaan haasian päälle, jotta heinät kovallakin tuulella pysyisivät haasialla (V. Paakkunainen 1959), Asikkalassa taas kartanon päivätyökäpälää (Kans.museon kuvakok., 7225).

Mainittakoon vielä, että Savosta on kaksi tietoa *koiranleuka*-sanana käytöstä tuohi-
pihdin nimityksenä (Juv VirS).

Edellä on ilmennyt, että *koira* ynnä sen johdokset tunnetaan kansanomaisena tuohitekniikan terminä laajalti suomen murteissa. Termistön levinneisyysaluetta ovat lähinnä Ylä-Satakunta, Päijät-Häme, Keski-Suomi, Etelä-Savo ja Etelä-Karjala. Vastaava hapaankudontatermi esiintyy osaksi samoilla alueilla, mutta sen ydinalue on kuitenkin idempänä kuin tuohitermin. — Suomen *koira*-sanana ja sen johdosten tapaan käytetään virossa verkonkutojan koirasimesta nimityksiä *koer*, *koersi*, *koerus*, *koets* (~ *kutsikas*) (Vilkuna mts. 420—421; KASK—SAARESTE Lisasõnastik). Suomessa verkonkudontatermit *koiras* ja *koirasin* ovat olleet aktiivisessa käytössä Suomenlahden saarilla ja vastaavasti läheisellä Suomen rannikolla. Kun vielä ottaa huomioon, että saaristolainen koirasin tyyppiltään hyvin läheisesti muistuttaa virolaista (vrt. MANNINEN Die Sachkultur Estlands II s. 220; piirros), tekee mieli olettaa Suomenlahden yli tapahtunutta virolaisvaikutusta. Muista sukukielistä ei ole tietoja enempää hapaan kuin tuohenkaan »koirista». Vepsästä on mielenkiintoinen esimerkki samantapaisesta rakovalkealla käytettävästä »koira»-palikasta, miten se sitten selittyneekin: »Hirsien väliin pistettiin kapulat, *koiraažed* eli *muugud* (mulkut), niin että tuli pääsi palamaan kapeassa raossa.» (KETTUNEN Matkamuistelmia Vepsän perukoilta; Vir. 1918 s. 97).

Nyt voidaan kysyä, mikä on suomalaisen *koira*-tuohitermin suhde vastaavaan hapaankudontatermiin, jonka rinnalla se usein esiintyy. Onko termi ja itse välinekin saatu hapaankutojalta? Termin alkuperää pohdittaessa on syytä kiinnittää vielä huomiota itse apuvälineen muotoon ja sen kehitykseen. Tuohipihti on kaikkialla ollut toisesta päästä halkaistu puupalikka (ks. piirrosta), siis varsin yksinkertainen ja samalla alkukantainen puupuristin. Verkon koirasin sen sijaan on sekä muodoltaan että materiaaliltaan enemmän vaihdellut. Kehittyneimmillään se ei enää olekaan puupihti, vaan taidokkaasti muotoiltu luu-, sarvi- tai metalliriipus. Erilaisista kalastukseen liittyvistä koirasintyypeistä on runsaasti kuvia SIRELIUKSEN teoksessa Suomalaisten kalastus s. 12—13. Sirelius on jakanut havaskoirasimet kiinnitystavan perusteella neljään ryhmään: pihti-, kokka-, leuka- ja perukekoirasimiin.

Kokka- ja leukakoirasimet ovat olleet erityisen suosittuja Suomenlahden saarilla ja yleensä rannikolla. Ainakaan tästä saaristolais-virolaisesta koirasimesta ei ole ollut tuohenpidikkeeksi, koska se ei ole pihtimäinen. Tuskin on liioin syytä olettaa, että suomalainen puupihti olisi yksinkertaistumisen tietä kehittänyt eteläisemmästä koirasintyyppistä. Todennäköisemmältä tuntuu, että primitiivinen pihti, puristin, jota on käytetty verkon, tuohen tai jonkin muun (vrt. ed. vepsän tieto) pidikkeenä, on kehittynyt pisimmälle ulkomaisille vaikutteille alttiin merikalastuksen piirissä — ehkä juuri virolaisen esikuvan mukaan.

Vilkuna on osoittanut, että hapaankudontaan liittyvä »koira» on lähtöisin koiranleuka-motiivista ja valaissut semanttista puolta typologisesti (mts. 424—428). Vilkunan tutkimusta on täydentänyt sekä skandinaavisen *rakki*-sanueen että itse »rakin» konstruktion osalta GÖSTA HOLM etymologis-etnologisessa tutkielmassaan »Racken kring mast och grindhå» (Arkiv för nordisk filologi 69 s. 195—209). Merenkulku-, nuotta-, reki- ja veräjäterminä skandinaavinen *rakki* (koira) on ollut tietynlaisten käyrien esineiden nimitys; »rakki» kiertyi pystyssä olevan tangon ympärille, tai sitä käytettiin köyden tms. kiinnittimenä. — Huomattakoon tässä yhteydessä, että myös suomen *koiranleuka*-sanaa käytetään tekniikan terminä (satunnaisesti tuohipihtinkin nimityksenä). Suutarin nahkapuristimen nimenä sana tunnetaan ainakin seuraavissa pitäjissä: Sor Sui Lip Nmes RanS, tahkottaessa käytetyn kirveenpidikkeen nimenä taas: Pälj Muh Uta Kaj. Pohjois-Karjalassa *koiranleuka* on yleinen vannehaan nimitys; esim. Tohm: »Mie puristin koiranleuvalla vanteen niin lujasti, että pantakoon astiisen vaikka viinoo niin ei tipu.» Elli Laine 1934. — Tälle vannehaan nimityksessä näkyvälle koira-aiheelle voidaan osoittaa vastine — ehkä lähtökohta — saksasta: *Hund*, bei den Böttchern ein Werkzeug die Reife um die Fässer damit zu legen und halten (Grimm). Grimm viittaa tässä yhteydessä vastaavaan latinan termiin: Harpago, instrumentum quod nonnulli *canem* vocant, quo circi vasis aptantur. Yksinkertainen mielikuvien rinnastus koiranleuka — pihti ei silti välttämättä edellytä vieraskielisen mallin tuntemusta, joten suomen kielessä on omaltakin pohjalta voitu päätyä samanaiheisiin nimityksiin. Joka tapauksessa suomessa on *koira*-sanaa ilmeisesti vanhastaan käytetty erilaisten pihtien nimityksenä. Rinnastus koiranleuka — pihti näkyy myös *saapaskoirassa* ('saapasrenki, apuväline, jolla saapas vedetään jalasta'), joka tunnetaan lähinnä Satakunnassa ja Hämeessä (Som Viht PunL HKyr KanP Län Mouh Suoni For Pad Jaal).²

Kaikesta päättäen leuka on eri tahoilla tajuttu koiralle yhtä olennaiseksi kuin kissalle kynsi (vrt. suomen murt. *kissa*, *sontakissa* 'hanko', 'pirunkoura', Tverin *kaži* 'nelisorkkainen haraamiskoje'; KAIJA HAIKOLA *Kissa*-sanueen merkitysoppia s. 39—40, pro gradu -työ 1958), ja juuri tällaisia olennaisia piirteitä kuvastavat eläinmetaforat, jotka ovat kehittyneet sisällöltään täsmällisiksi tekniikan termeiksi.

² Nimitys *saapasrenki* puolestaan on ilmeinen käännöslaina (vrt. ruotsin *stövelknekt*, saksan *Stiefelknecht*).

Koirra ('chien') comme nom de tenailles ou de pinces

par JAAKKO SIVULA

Dans les patois de la Finlande, on emploie le mot *koira* 'chien' et ses dérivés *koiras*, *koirasin*, *koirastin* et *koiranen* pour désigner un morceau de bois fendu à l'une de ses extrémités, une pince en bois. Cette sorte de pince a été employée d'une part par les artisans fabriquant des chaussures et des hottes en écorce de bouleau pour tenir en place l'écorce entrelacée, et, de l'autre, par les faiseurs de filets pour en tenir les mailles ouvertes. Le terme propre à la fabrication des filets a ses correspondants en estonien, et dans d'autres langues encore, on trouve des désignations d'instruments auxiliaires du même type,

tirées du mot 'chien' (VILKUNA, MSFOu p. 420—428). En Finlande, le *koira* qui fait partie de la terminologie des fabricants de chaussures et de hottes en écorce a la signification 'pince, tenaille', et on voit cet emploi encore dans les noms de divers instruments auxiliaires appelés *koiranleuka* 'mâchoire de chien', de même que dans le nom *saapaskoira* 'tire-bottes', litt. 'chien à bottes'. Ces désignations ont leur origine dans un simple rapprochement de la mâchoire du chien et des pinces ou tenailles, de sorte qu'il n'est pas nécessaire de chercher leur origine à l'étranger.